

Katedra bohemistiky Pedagogické fakulty UJEP v Ústí n. Labem

Dobrava Moldanová

Základní pojmy z textologie

2013

Pojem textologie

Studium literatury je především studiem textů: abychom je mohli studovat, interpretovat, dále s nimi pracovat, musíme mít k dispozici texty spolehlivé, autentické, neporušené cizími zásahy, maximálně odpovídající **autorské vůli**. Ne každé vydání knihy, zejména knihy autora již nežijícího, tuto podmínku beze zbytku splňuje. Dílo bývá přetiskováno s větší i menší péčí a mnohdy text, který badatel a čtenář dostává do ruky, je nespolehlivý.

Textologie (ekvivalentem je pojem **textová kritika** - textual criticism - užívaný zejména v západních zemích) je disciplína na pomezí mezi lingvistikou a literární vědou. Zabývá studiem geneze textu v historických a kulturních souvislostech, zkoumá textové prameny a hodnotí je, sleduje historii textu od prvního autorova náčrtku až k realizovanému dílu, řeší problémy určování autorství a posléze se zabývá i osudy textu po autorově smrti. Má svůj teoretický základ i praktické aplikace. Praktickým výstupem textologovy práce je **příprava edice** (vydání) spolehlivých textů umělecké literatury a literárních dokumentů.

Historický rámeček

Základy textologie položili již ve středověku ti, kteří překládali bibli. Text, který byl chápán jako posvátný, nemohl být věřícím předkládán v podobě deformované lidskými zásahy. Tato potřeba byla motivem filologických studií, na našem území vlastně od dob cyrilometodějských. Také aktivitu Jednoty bratrské v oblasti filologie (Jan Blahoslav, Gramatika česká), s níž je spojen vynikající překlad bible, kterou označujeme jako Bible kralická, vyvolala potřeba, kterou bychom mohli označit anachronicky jako potřebu zjemnění nástrojů textové kritiky.

Na počátku rozvoje novočeského bádání o textu stojí patriarcha české filologie Josef Dobrovský svou analýzou zlomku rukopisu, připisovaném sv. Markovi. Od konce 18. století, kdy do vydávání starých památek, které v obrozenské době hrály důležitou kulturně politickou roli, vstoupil osvícenský kriticismus, se textová kritika rozvíjí jako důležitá součást literární vědy. Dalším impulsem byly pro její formování diskuse okolo Rukopisu královédvorského a Rukopisu zelenohorského na sklonku 80. let 19. století. Textologie se tu poprvé objevuje nejen jako disciplína filologická (zde je třeba připomenout Jana Gebauera), ale opírá se dále o analýzy sociologické, paleografické, estetické, historické a matematické, tedy disciplína zkoumající problematiku textu v širokých souvislostech. V generaci Gebauerových žáků vznikaly první formulace zásad editorovy práce s textem (Jan Jakubec, *Nové vydání starších spisovatelů českých*, Naše doba 1906 - 7 aj.), zároveň v této době vzniká ve spisovatelské veřejnosti diskuse o nedotknutelnosti autorského textu, mířící proti praxi některých redaktorů do autorova díla zasahovat a "opravovat" je. Tím byly formulovány dva základní problémy, mezi nimiž se praktická textologie pohybuje: vědomí nutnosti zejména text starší pro vydání připravit, a zároveň, že nelze do textu svévolně zasáhnout, nelze měnit **autorskou vůli**.

Teoretický rozvoj disciplíny urychlila aktivita Pražského lingvistického kroužku, který při zkoumání literatury přenesl důraz z autora, jeho životopisu a literatury jako fenoménu sociologického na text jako základní jednotku zkoumání. Z toho pak vyplynul zvýšený zájem o kvalitní textologický průzkum významných děl české literatury a první pokusy o vědecky zpracované edice děl Karla Hynka Máchy, Boženy Němcové a dalších autorů. Základním dokumentem, ze kterého současná ediční praxe vychází, jsou *Kritické a ediční zásady pro vydávání novočeských autorů*, vydané ve Věstníku České akademie věd a

umění v roce 1947. Řada odborných prací, vědeckých diskusí, často vedených na mezinárodní úrovni, upřesnila jak teoretická východiska textologického zkoumání, tak precizovala pravidla práce editora. Současná textologie je disciplína, která významným způsobem posouvá naše znalosti o literatuře, zjemňuje nástroje, které používáme k jejímu zkoumání a zároveň se ukazuje jako disciplína výrazně mezioborová, kde se spojuje práce literárního historika s prací lingvisty, historika, sociologa ale i matematika (statistické metody) a k její nástrojům přistupuje výpočetní technika.

Základní pojmy a problémy

Prvním úkolem textologa je rekonstrukce autentického **autorského textu**. Textolog - na základě **textových pramenů** - rekonstruuje **autorsky definitivní text**, který se stává **textem výchozím** pro vytvoření **kanonického textu**, pro **kritické**, ale i další **vydání**, řeší **otázk** **autorství**, zachycuje osudy díla po autorově smrti, tj. jeho **společenské fungování** už mimo aktivitu autora. Výsledky jeho práce se pak promítají do ediční činnosti, tedy do procesu zpřístupňování starších uměleckých děl soudobému čtenáři, ale jsou i zdrojem hlubšího poznání tvůrčích procesů jednotlivých autorů, s nímž pak pracuje literární historik.

1. Textové prameny (varianty) a hledání autorsky definitivního textu

Textovými prameny (variantami) jsou všechny dochované fáze autorovy práce na díle. Mohou to být autorovy náčrty k dílu, rukopis díla, otisk(y) (celku či úryvků) v časopisech, knižní vydání za autorova života. Studium těchto textových pramenů umožní vytvořit hypotézu chronologie vzniku jednotlivých variant textu. Porovnání rozdílů a shod mezi nimi, ev. hledání důvodů pro tyto změny, přináší badateli velmi důvěrný vhled do tvůrčího procesu, postupného zrání textu, přináší podněty k analýze autorského stylu i uměleckých prostředků, která je pak jeho vodítkem při formulování závěrů a při přípravě edice.

Vyhledání textových pramenů (variant) je práce neobyčejně náročná. Znamená nejen zvládnout příslušnou literárněhistorickou literaturu o zkoumaném autorovi, která poskytuje informace o jeho životě, o tom, s kým se stýkal, do jakých časopisů přispíval apod., prostudovat dostupné **bibliografie**, a to jak vydané knižně tak časopisecky, tak i např. ve fondech bibliografického oddělení Ústavu pro českou literaturu AV ČR. Editor musí podniknout i vlastní průzkum dokumentace, vztahující se k vydávanému dílu a jeho historii, prozkoumat dochované rukopisy, uložené v různých archivech (nejbohatší je Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze, který vydává pravidelně sborník Literární archiv, v němž jsou otiskovány vedle literárněhistorických studií i edice dokumentů z jeho fondů; cenné jsou i regionální instituce jako je Archiv Fráni Šrámka v Sobotce, Památník Petra Bezruče v Opavě, ale i okresní archivy, fondy muzeí atp. - např. českodubského, uchovávajícího rukopisy Karolíny Světlé a rovněž publikující ve svých sbornících důležité materiály). Někdy je třeba rukopisnou pozůstalost hledat ve vlastnictví rodiny, přátel, ale i v soukromých sbírkách apod. Dále musí textolog velice pečlivě prostudovat **dobové časopisy**, do kterých autor, jehož dílo studuje a jež připravuje k vydání, přispíval (první orientaci mu zde poskytne Lexikon české literatury, kde je u jednotlivých autorů soupis časopisů do kterých přispívali, včetně pseudonymů, které používali), ale i přispívat mohl. Další textové varianty představují knižní vydání díla za autorova života, které musí editor detailně porovnat tak, aby zachytil veškeré zásahy autora, ale i redaktorů, korektora a sazeče (tiskové chyby) do textu a vyhodnotil je.

Pečlivé porovnání všech textových variant umožňuje vytvořit představu geneze textu, která, jak se mnohdy ukazuje, nebývá během autorova života uzavřena. Autor text od vydání

k vydání víceméně mění: někdy jde o změny nevelké, na úrovni modernizace pravopisu či drobnějších stylistických úprav, jindy jde o velmi podstatné změny, které nejen promění autorův jazyk a styl, ale také se dotknou kompozice (např. autor dílu připiše jiný konec) a dokonce změni ideové vyznění vkomponováním nových motivů apod.. Příklad: román Marie Majerové Nejkrásnější svět. Časopisecký otisk z doby před první světovou válkou se dost podstatně liší od poválečných knižních vydání. Autorka však do díla zasáhla ještě jednou po roce 1945. Změny, které se uskutečnily mezi časopiseckým otiskem a prvním knižním vydáním po první světové válce výrazně ovlivnily události v prosinci 1920 (vznik KSČ), úpravy po roce 1945 pak ještě více zdůraznily jednoznačné ideové vyznění (např. tím, jak se změnilo sociální zařazení některých postav).

Za autorsky definitivní text, který se stane **textem výchozím** považujeme zpravidla tzv. **vydání poslední ruky**, i když se někdy v edicích můžeme vracet - z různých důvodů - ke znění staršímu (např. při vydávání Babičky Boženy Němcové editoři vycházejí nikoli z druhého vydání z roku 1862, které ještě vyšlo za autorčina života, a bylo tedy vydáním poslední ruky, ale vrací se k vydání prvnímu z roku 1855, protože v době, kdy Němcová připravovala druhé vydání Babičky, byla již vážně nemocná a text nemohla řádně vykorigovat a důkladně zrevidovat. Je v něm množství chyb, zaviněných nepečlivou prací tiskaře. Při práci na edicích Slezských písní Petra Bezruče editoři nesahají k vydání poslední ruky, ale vracejí se ke starším vydáním proto, že Petr Bezruč do textu zasahoval v posledních letech svého života dost nešťastně a sbírku "rozředit" řadou příležitostných veršů. Specifický problém je u autorů, kteří z různých důvodů mimoliterárních zasahovali do svých děl a měnili je - např. u románů Karla Nového, vydaných poprvé ve 30. letech, které vycházely v padesátých letech značně ideologicky "vylepšené"). Někdy jsou některá vydání již za autorova života deformována vnějšími zásahy redaktora, cenzora či autocenzurou, danou obavami z ideového odmítnutí díla. Z tohoto hlediska je třeba zkoumat zejména reedice textů žijících autorů vydávané v extrémních podmínkách totalit, tj. za nacistické okupace a období 1948 - 89 a zvažovat, do jaké míry je to či ono vydání výrazem autorovy vůle nebo kompromisem mezi snahou vyhovět ideologickým požadavkům a dosáhnout vydání díla a na co ještě byl ochoten přistoupit. Otázkou je, do jaké míry můžeme pak pozdější text brát za autentické vyjádření autorovy vůle a do jaké míry tyto zásahy v nových edicích rušit a vracet se ke znění předchozímu. (Zajímavým příkladem jsou Zbabělci Josefa Škvoreckého, který ve druhém vydání na začátku šedesátých let odstranil některé pro komunistický režim příliš provokativní pasáže, které mu vynesly zákaz publikování. Takto upravené dílo vydal i ve vydání v 69 Publishers, kdy zcela odpadly ohledy na ideologické bariéry, a teprve ve vydání ve Spisech Josefa Škvoreckého z devadesátých let vrátil dílu původní znění. Kolik ale různě cenzurou a autocenzurou deformovaných edic zůstává jako problém, kdy si nejsme jisti, zda zásahy do textu byly spíš výrazem autorské vůle nebo spíš vznikaly pod tlakem totalitárního režimu.) Rozhodnutí, který z textových pramenů se stane textem výchozím, tedy závisí na důkladném kritickém zhodnocení všech textových pramenů a zvážení všech známých okolností, které provázely vznik jednotlivých textových pramenů.

Někdy **vydáváme text autorsky nedefinitivní**: takových případů je mnoho: Olga Scheinpflugová připravila k vydání nedokončený román Karla Čapka Život a dílo skladatele Foltýna, prakticky celé známé beletristické dílo Ladislava Klímy je dílem editorů. Ti je rekonstruovali (ale také zejména ve 30. letech upravovali) z dochovaných rukopisů, které nemají charakter ukončeného díla, podobně knižní podoba básnické sbírky Pomocná škola v Bixly Ivana Blatného je rekonstrukcí a výběrem z neuzavřeného rukopisu; z pozůstalosti Jaroslava Havlíčka byly vydány autorsky nedefinitivní texty jeho prací a dokonce román Vlčí kůže byl editorem "dopsán". Tento osud mají i díla, která vznikla v extrémních podmínkách, jako např. Básně z koncentračního tábora Josefa Čapka, nebo Dům strach a Čtyři léta, poslední sbírka Jana Zahradníčka, psané v komunistickém žaláři a uchované v

neuautorizovaných opisech, které se - již po smrti autorů - staly východiskem pro knižní vydání. Ostatně dílo nejslavnějšího autora, který žil a tvořil na našem území, Franze Kafky, zůstalo z velké části v rukopisech, a jeho knižní podoba je dílem editorů, kteří je vydali dokonce proti autorově vůli.

Výsledkem textologovy práce je **kanonický text**, který zpravidla vychází z poslední autorovy tvůrčí redakce, očištěné (emendované) od evidentních chyb, daných např. autorovou nepečlivou korekturou, chybou sazeče, špatným čtením, ale i redakčními a cenzurními zásahy. Tento kanonický text je pak fixován v **kritickém vydání**, které se stává východiskem dalších edic. Součástí kritického vydání je **aparát**, často velmi rozsáhlý, který popisuje práci na přípravě textu, zachycuje jednotlivé varianty a popisuje i proč se editor pro některé z nich rozhodl a proč jiné odmítl.

Samostatnou kapitolu editorovy práce pak tvoří texty, které vznikaly jako autokomunikační (deníky, zápisníky) a korespondence, jejichž knižní vydání je vždy dílem editora, který text autorsky definitivní ve své soukromé a autokomunikační funkci, upravuje na text "veřejný", literární (Máchovy zápisníky, včetně jeho intimního deníku, korespondence Boženy Němcové, edice deníků Jana Zábřany Jeden život, deníky Jiřího Ortena jednak vydané Janem Grossmannem ve výběru pod titulem Deníky a jednak jejich úplná podoba, která vyšla pod tituly Červená kniha, Žihaná kniha a Modrá kniha, Hančovy Události ad., které jsou vydávány ne jako edice dokumentů, ale jsou chápány, často navzdory intenci svých autorů, jako svébytná umělecká díla).

2. Problémy určování autorství

Problémy určování autorství jsou složitá záležitost, která se týká jak starší (doobrozené) literatury, tak literatury novočeské (poobrozené), ale i literatury nejnovější. Pokud jde o starší literaturu, zejména literaturu středověkou, známe autory jen u některých děl, mentalita středověkého vzdělance nekladla důraz na autorský subjekt tolik jako individualistický novověk. Přesto i zde badatelé vedou spory o autorství některých významných památek, např. o autorství tzv. Kristiánovy legendy, o autorství kroniky tak řečeného Dalimila.

Obrozená literatura přinesla fenomén literárních falz - Rukopis Královédvorský a Rukopis Zelenohorský je z nich nejznámější a nejvýznamnější, ale ne jediný příklad. Textologické analýzy zejména Gebauerovy definitivně usvědčily tato díla z toho, že datem svého vzniku nepatří do hlubokého středověku, ale do doby, kdy byly "nalezeny". Specifický problém představuje dílo Karla Hynka Máchy, jehož podstatná část - a to texty autorsky definitivní i různá torza a texty autokomunikační a soukromé - byla vydána až po autorově smrti různými editory, přičemž mnohde máme k dispozici jen cizí opisy a nikoli autorovy autografy. Vydané texty, s nimiž pracujeme, jsou dílem moderních textologů. Oni také zpochybnili (Oldřich Králík) Máchovo autorství Cikánů. Podobně O. Králík otevřel diskusi nad autorstvím básní Josefa Baráka, které připsal Nerudovi. Další taková diskuse (Oldřich Králík, Jiří Svoboda, Artur Závodský, Antonín Boháč ad.) se týkala eventuelního autorství Vladimíra Vaška - Petra Bezruče básní Pavla Hrzánského, kde textová analýza hrála velmi podstatnou roli. Editori Spisů Jaroslava Haška podnikli rozsáhlý průzkum dobových časopisů a na základě různých indicií, zejména životopisných, identifikovali jako Haškova díla značný počet povídek, které se objevovaly - pod různými pseudonymy - v různých časopisech, ale on je nezařadil do knižních souborů.

Otázka určování autorství není jen záležitost patřící minulosti. Nenormální podmínky, dané dvěma totalitami, v nichž naše literatura žila, vedly k tomu, že řada děl nebyla vydána pod jmény svých autorů: jedná se nejen o notoricky známé příklady židovských autorů za okupace (Hostinec U kamenného stolu vyšel podepsán jménem ilustrátora Vlastimila Rady,

protože jeho autor, Karel Poláček v té době nesměl publikovat) ale i děl z období novějšího (Tři detektivky, které podepsal Jan Zábřana, Vražda pro štěstí, Vražda v zastoupení a Vražda se zárukou, vznikly za autorské spolupráce Josefa Škvoreckého. Jeho jméno ale nemohlo být uvedeno, měl zákaz publikování. Podobných případů bude česká textologie nepochybně muset řešit více).

3. Společenské fungování textu

Zatímco život autora je omezen běžným lidským údělem, život jeho díla může být podstatně delší. Dílo, jednou vydáno, žije svůj vlastní život, má schopnost vstupovat do nových a nových historických kontextů, aktualizovat se a oslovovat i čtenáře, kteří nic nevědí o osudech jeho tvůrce, o jeho vzniku a o době, z jejíhož ducha vzniklo a k níž se bezprostředně obracelo. Pracují s ním - s různou měrou respektu k autorské vůli a k autorsky definitivnímu textu - bývá upravováno pro literární čtení, stává se podkladem pro filmové zpracování atd. I vydavatel stojí před dilematem, zda má respektovat autorskou vůli anebo zda může dílo s ohledem na soudobého čtenáře, přistoupit k úpravě díla a odstranit překážky které mezi čtenářem a dílem tvoří jazyk, který může být vnímán jako zastaralý a nesrozumitelný, ale i styl, který neodpovídá citění soudobého čtenáře (např. klasický text českého 19. století je vnímán běžným čtenářem, sledujícím především příběh, jako příliš pomalý). Vydavatel takového textu stojí před problémem, jak s ním zacházet, aby neporušil jeho vnitřní integritu a zároveň aby vytvořil čtenářské podmínky pro jeho recepci.

Diskuse o tom, jak s textem zacházet, zda a jak do něj zasahovat, se cyklicky vrací: Pro hlubší zásahy do starších textů mluví zejména méně poučení čtenáři, kteří z díla vnímají především děj a starší jazyk jim dělá problémy. Na druhé straně poučenější čtenáři a odborníci vědí, že v uměleckém díle žádný prvek není náhodný, a že každý zásah do díla znamená, že čtenář dostává text významově ochuzený, okleštěný. Nejde však vždy jen o "modernizaci" a "zjednodušování" textu, které lze pochopit jako cestu jak zaujmout čtenáře. Někdy jde přímo o manipulaci s textem, který je záměrně, z mimoliterárních důvodů, zbavován svého původního vyznění. Upravovatel tím sleduje korekci jeho ideového vyznění - tak např. bylo upravováno dílo Aloise Jiráska, které bylo vydáváno v 50. letech jako jeden z ideologických pilířů nového výkladu českých dějin.

Zastánci radikálnějších úprav textu argumentují analogií překladů, která původní, třeba velmi starý text, prezentují modernímu čtenáři soudobými výrazovými prostředky a tak mu poskytují jistou výhodu proti starším textům domácím, která archaický jazyk činí pro soudobého čtenáře obtížněji srozumitelné. Je ovšem zřejmé, že překlad je v každém případě jistou interpretací originálu, která nepostihuje všechny významové vrstvy díla a podává je - více či méně - deformované. Kvalitní překladatel hledá cesty, jak se s touto skutečností vyrovnat, jak dosáhnout toho, aby byl překlad co nejadekvátnější, opírá se nejen o dokonalou znalost jazyka, reálií, ale opírá svou práci o vypracovanou teorii překladu. Současní upravovatelé klasických textů domácí literatury, jejich "modernizátoři", postupují většinou nepoučeně, povrchně, bez reflexe toho, co dělají a jejich práce s prací kvalitního překladatele má jen velmi hrubou podobnost.

4. Aparát: ediční poznámka, komentáře, vysvětlivky, doslov

Pro studium literatury je nezbytné mít v ruce kvalitní texty, které respektují autorskou vůli a reprezentují i stupeň poznání, k němuž textolog při zkoumání textu došel. Praktickým výstupem textologovy práce je příprava edice, tedy spolehlivého vydání textu, založená na

vyřešení všech problémů, které jsme výše popsali. Editor vychází zpravidla z vydání zv. poslední ruky, z textu autorsky definitivního. Většinou je to poslední knižní vydání za autorova života. Pečlivým srovnáním (kolací) všech textových variant, které má editor k dispozici, očistí dílo od evidentních omylů (tiskové chyby, nevykorigované omyly, špatně přečtené autorovy vpisky atd., které se dostaly do dalšího vydání a autor je nevrátil do původního znění protože je přehlédl), vytvoří text, který nejlépe odpovídá autorsky definitivnímu textu. Všechny zásahy, které do textu udělal, editor přesně identifikuje a popisuje v **ediční poznámce**. Takto připravený text pak prochází jazykovou úpravou, která by se neměla dotknout toho, co charakterizuje individuální styl autora, jako je výběr lexika, užívání vazeb a tvarů, které už v současném jazyce vnímáme jako zastaralé (přechodníky, genitiv záporový, infinitivy na -ti), naopak text upravuje tak, aby vyhovoval současné pravopisné normě (psaní cizích slov, velkých písmen, příslovečných spřežek atp.). Hranice mezi tím, co editor chápe jako záležitost autorského jazyka a stylu (a tedy neupravuje), a co je jev pravopisný (a tedy ho upravuje), je tenká a je arbitrární: editor musí velmi pečlivě zvážit své zásahy (např. do kvantity, která může významně charakterizovat autorův jazyk), a nesnažit se autora “opravovat” tam, kde užívá neobvyklé výrazy, charakteristické novotvary, vybočující z normy, či vazby, které vnímáme jako archaické a nesprávné, nebo tam, kde je sémantické pole slov jiné, než je v současném jazyce. Je třeba dbát na to, aby zásahem nebyl změněn rytmus věty, který má důležitou funkci nejen v poezii, ale mnohde hraje důležitou roli i v textu prozaickém.

Rozhodující je vždy kontext díla, to, zda “jinakost” jazyka má své funkční opodstatnění. Znamená to, že editor musí mít velmi dobré znalosti starších podob jazyka, že je seznámen nejen se současnou jazykovou a pravopisnou normou, ale že dobře zná i jazyk doby, kdy dílo vzniklo a je schopen odlišit, co je záležitost dobová, a co je charakteristickým znakem autorova stylu.

V současné době se zvedla diskuse o tom, že by se editor neměl upravovat ani např. pravopis cizích slov. Zachování jejich originálního pravopisu (např. feuilleton místo fejeton, bassin místo bazén) dává podle názoru některých badatelů dílu jistou půvabnou patinu a text ozvláštňuje - tuto diskusi shrnul Miroslav Červenka v materiálu, který předložil k veřejné diskusi. Vrcholnou podobou edice je **kritické vydání**. Přináší nejen textologicky zpracovaný text na nejvyšší odborné úrovni, ale zároveň obsahuje kritický aparát. Ten tvoří podrobná **ediční poznámka**, popisující textové prameny s nimiž editor pracoval, varianty textu a všechny úpravy, k nimž editor přikročil. Důležitou součástí aparátu jsou **komentáře**, které dále osvětlují genezi textu, literárněhistorické souvislosti ev. ohlasy díla. Tato část bývá značně rozsáhlá a poskytuje zájemci velmi důkladné informace o autorovi, o osudech díla, reakcích na ně, v některých případech i **vysvětlivky** věcné a **slovníček pojmů**. **Doslov** je pak interpretací textu. Tímto způsobem jsou vydáváni nejdůležitější autoři, často formou **sebraných spisů**, které mají představit jejich dílo v úplnosti, tedy nejen špičková díla, ale i práce okrajové, někdy i soukromé texty a korespondenci. Máme takto vydáno dílo Máchovo (3 svazky, 1959, - 1972), Nerudovo (39 svazků, 1951 - 1973), Wolkerovo (4 svazky, 1952 - 1954), Tylovo (20 svazků 1952 - 1989), Němcové (15 svazků, 1950 - 1961), S. K. Neumannovo ad. Jejich aparát je rozsáhlý, podrobný a shrnuje vlastně sumu soudobých vědomostí o autorovi. Na jeho tvorbě se podílí literární historik, lingvista a textolog. Kvalitně, s rozsáhlým aparátem, který může významně ilustrovat literární dění doby, je vydáno Šaldovo dílo, Halasova tvorba, Olbrachtovo dílo, spisy bratří Čapků, Vančura a další autoři. V současné době vycházejí sebrané spisy např. Karla Poláčka, Jana Zahradníčka, Josefa Škvoreckého, Bohumila Hrabala aj.

Pohled na ediční praxi při vydávání textů Franze Kafky či při prezentaci Škvoreckého Zbabělců, kde editoři uvádějí varianty textů, včetně autorských škrtnů nikoli jako součást aparátu, ale jako integrální součást textu naznačuje, že lpění na zásadě autorsky definitivního

textu, očištěného od variant, svým způsobem zužuje pohled na autora. V postmoderním chápání právě varianty, představující alternativní řešení určitého problému, nabízejí mimořádně plastický vhled do dílny autora, otevírají badateli i kultivovanému čtenáři průhled do myšlenkových postupů autora, dávají možnost nahlédnout do intimní sféry jeho tvorby.

Protože knihy takto vydané jsou drahé a jejich rozsáhlý aparát nemá velký význam pro běžného uživatele (např. vydání Literárních zápisníků, Deníků a Dopisů K. H. Máchy - vyšlo jako 3. svazek Spisů K. H. Máchy péčí editorů Karla Janského, Karla Dvořáka a Rudolfa Skřečka - má 571 stran, z toho 230 stran petitové sazby tvoří komentář editorů), je obvyklé vydávat vynikající autory - zejména jejich vybrané spisy nebo jednotlivá díla - v tzv. **čtenářském vydání**. Editor při přípravě čtenářského vydání vychází z kritického vydání, pokud neexistuje, postupuje podobně jako u kritického vydání, aparát je však poněkud méně rozsáhlý. I zde najdeme ediční poznámky, byť podstatně stručnější. Edice nejsou anonymními díly, stojí za nimi vynikající odborníci, jejichž jména zaručují vysokou míru profesionálního zacházení s textem. Ediční poznámka by ovšem neměla chybět v žádné edici, byť by to byla edice vysloveně populární.

Digesty a „**modernizace**“ textů, ev. jejich **úpravy pro mládež**. Praxe vydávat klasická díla v jejich zhuštěné a zjednodušené podobě představují praxi, se kterou se lze jen těžko smířit. Většinou nabízejí jen první plán díla, tedy jeho příběh, ochuzený o další složky díla, které vytvářejí jeho další významové plány. Snaha po zvýraznění dějovosti, která je v současném čtenáři často preferována, redukuje celistvé vyznění uměleckého díla jako mnohvrstevnaté struktury. Zejména pro dětského čtenáře je to zavádějící signál, že v románu jde o to, „jak to dopadlo“ a vytváří určité očekávání, s nímž čtenář přistupuje k literárním dílům. Charakteristické je z tohoto hlediska prezentace klíčového díla české moderní poezie, Máchova Máje, vydávaného bez úvodních pasáží. Vlastenecká „veršovánka“ Čechové jsou národ dobrý je ve zřejmém napětí s dalším textem, líčícím příběh Viléma, jeho vinu a trest. Editor, který ji vypustí (např. V. Kronusová ve svazku ...a jen země je má, vydaném v edici Máj, 1973) v domněnku, že jde o nevýznamnou úlitbu dobové normě, ochuzuje tak dílo o zvláštní, ironické napětí, které konfrontace takto disparátních textů v sobě nese. Znalec Máchova díla ovšem ví, že podobné napětí konvenčního a nekonvenčního najde i v jiných Máchových textech, a může z něj vyvodit poznání Máchovy ironie, která je součástí jeho znepokojivého světa.

Vydávání textů starší české literatury, tedy literatury předobrozenské, přináší řadu speciálních problémů. I zde se přístup k vydávání starých textů vyvíjel a postupně se dostával na vědecký základ. V současné době se řídí zásadami, formulovanými Edičně textologickou komisí Mezinárodního komitétu slavistů v roce 1965 a Směrnici pro vydávání starších českých textů formulovanou Jiřím Daňhelkou 1985. Texty, které vznikaly v rozmezí pěti století (od 13. století do století 18.) mají velmi rozmanitý charakter. Editor pracuje s rukopisy, které jsou dochovány ve větší či menší úplnosti, často dokonce s pozdějšími opisy (např. Kristiánova legenda je známá z opisů z doby Karla IV.). Má k dispozici i různá stará vydání, která ovšem s textem zacházela značně svévolně. Je proto velmi náročné vytvořit představu autorsky definitivního textu. Rovněž transkripce do dnešního pravopisného systému je záležitost značně komplikovaná. Kvalitní edice starých textů může vzniknout ve spolupráci literárního historika s lingvistou, historikem a někdy i paleografem.

Samostatnou kapitolou ediční činnosti tvoří **výbory**, zejména výbory z poezie a z povídkové tvorby a **antologie**. V současné době není obvyklá ediční praxe vracet se k dílům starších básníků, vlastně i básníků soudobých a vydávat jejich sbírky v úplném znění. Zájemce musí hledat v knihovnách a antikvariátech, v současnosti také na elektronických médiích. Pracujeme-li s výběrem, s ohledem na současného čtenáře je to cesta poměrně

obvyklá a ve školní praxi se tomu nemůžeme vyhnout, je třeba si uvědomit, že žádný výbor nemůže plně nahradit četbu původních sbírek básní a souborů povídek. Každý výbor je svébytnou interpretací: vypovídá o tom, jak toho či onoho autora vidí tvůrce výboru v dané historické době, jaké hodnoty vnímá jako aktuální v okamžiku, kdy výbor předkládá čtenáři. S jistou nadsázkou lze říci, že výbor vypovídá možná stejně o svém sestavovateli a jeho době, jako o autorovi a době, kdy dílo původně vzniklo. Při práci s výborem je proto třeba vědět, kdo výbor uspořádal a v jaké době vyšel. Totéž platí o antologiích a čítankách, které jsou vždy obrazem doby, v níž vznikly.

Literatura:

Editor a text. Úvod do praktické textologie. Kolektiv pracovníků ÚČSL ČSAV, red. Rudolf Havel a Břetislav Štorek Praha, 1971, 178 s. Zde i podrobná bibliografie.

Pavel Vašák a kol: *Textologie. Teorie a ediční praxe.* Praha 1993, 234 s.

Mojmír Otruba, *Výsledky a výhledy české textologie*, Literární archiv 7, 1972, 253 - 266

Otázky textologie, Česká literatura 14, 1966 s. 1 - 64.

Jan Lopatka, *Nebývalé problémy textologické*, in *Předpoklady tvorby*, Praha, ČS, 1991

Kamill Resler, *Buřiči a Stříbrný vítr, křížovatky Šrámkova díla*, 1952

Oldřich Králík, *Rozbor textových změn v Olbrachtově Žaláři nejtemnějším*, Slovo a Slovesnost 1937

Artur Závodský, *Hálkovy Večerní písně a jejich proměny*, Literární archiv VI./1971 s. 249 – 254

Oldřich Králík, Viktor Ficek a Ladislav Pallas, *Slezské písně P. Bezruč. Historický vývoj textu*, Profil, Ostrava 1967

Ediční poznámky a aparát k jednotlivým svazkům Národní knihovny, Knihovny klasiků, Spisům Jana Nerudy, J. K. Tyla, F. X. Šaldy, K. H. Máchy, Boženy Němcové, J. Wolкера, S. K. Neumanna, Ivana Olbrachta, Vladislava Vančury, Jana Zahradníčka, Karla Poláčka, Bohumila Hrabala, Josefa Škvoreckého ad.

